

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.23

Ю. В. Абакумова
доктор юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
Інституту права імені Володимира Сташиса
Класичного приватного університету

І. М. Грозовський
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії, історії держави і права та міжнародного права
Інституту права імені Володимира Сташиса
Класичного приватного університету

**РОЗВИТОК КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ У СПІВУЧАСТІ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ**

Проблема протидії злочинності завжди була й залишається однією з найважливіших функцій держави. Суспільство занепокоєне зростанням суспільно небезпечних діянь, і це підштовхує до серйозних пошуків боротьби зі злочинністю, особливо на фоні процесів глобалізації. Не лише в Україні та державах, що утворилися на території колишнього СРСР, а також у країнах колишнього соціалістичного табору за останні роки спостерігається зростання злочинності та погіршення її основних показників. Особливої уваги заслуговують питання кримінальної відповідальності осіб, які вчинили злочин у співучасті.

Історію розвитку інституту співучасті досить повно розкрили у своїх працях Ф. Бурчак, А. Жиляєв, М. Ковальов, А. Трайнін. Дослідженням правового значення інституту співучасті присвячували свої праці М. Ковальов, О. Ковітіді, А. Козлов, П. Тельнов та інші вчені У кримінально-правовій науці питання співучасті у злочині є одним із ключових. У своїх працях цю проблему розглядали В. Алексєєв, С. Афіногенов, М. Бажанов, В. Биков, Н. Водько, Р. Галіакбаров, О. Гуров, Н. Гуророва, У. Джекебаєв, А. Зелінський, Н. Іванцова, І. Карпець, О. Кваша, А. Козлов, М. Коржанський, Ю. Красиков, Н. Кузнецова, У. Лихмус, В. Лунєєв, Ю. Ляпунов, Г. Новицький, А. Піонтковський, В. Прохоров, О. Пушкін, В. Смірнов, В. Сташис, І. Туркевич, О. Царегородцев, М. Шнейдер та інші дослідники.

Незважаючи на всебічну розробку інституту співучасті в попередні роки, у наукових працях українських науковців сьогодення викладено різні погляди на нього, що зумовлено не тільки політичними та соціально-економічними змінами

в суспільстві, а й прийняттям за роки незалежності України низки нормативно-правових актів. Також можна зазначити, що сучасний стан вчення про співучасть, як і всі теоретичні та практичні досягнення у галузі права, цілком і прямо залежать від історичних передумов. Одним із найскладніших періодів у частині розвитку законодавства (зокрема й кримінального) в Україні можна назвати післяреволюційні часи, а надалі – радянський період, що зумовлює дослідження розвитку інституту співучасті у злочині тепер.

Варто відзначити, що в Україні вчення про співучасть наприкінці XIX – на початку XX століття було достатньо розроблене. Але події 1917 р. спрямували первинний розвиток кримінально-правової науки в цій сфері іншим шляхом, оскільки корінні соціальні зміни, які відбулися в суспільстві та державі, призвели не тільки до зміни державного ладу, а й скасування всіх діючих правових інститутів. Як справедливо зазначали попередні дослідники, старі закони були замінені так званім «інтуїтивним правом», яке ґрунтувалося на «революційній правосвідомості» і «революційній совісті». Створювалися революційні суди, які чинили правосуддя ще до прийняття Декрету № 1 «Про суд» [1].

Декрети про суд, видані в листопаді 1917 р. і березні 1918 р., тільки формально вирішували питання про відношення до минулих кримінальних законів. Їх дозволялося використовувати тільки в тих випадках, коли вони не були скасовані революцією і не суперечили революційній совісті та революційній правосвідомості. Надалі Декрет «Про суд» № 3, виданий 20 липня 1918 р., і Положення про народний суд РРФСР уже містили

заборону посилянь на закони скинутого уряду [2, с. 124–126].

Водночас з огляду на виниклу в даний історичний період нестабільність у всіх сферах життя суспільства і держави, питання протидії злочинності, а особливо груповій, щораз більше вимагали свого законодавчого вирішення. Тому вже перші офіційні документи нового уряду містили окремі положення й постанови, що передбачали запобіжні заходи будь-яких проявів спільної діяльності винних і насамперед – контрреволюційної [3, с. 171–179].

Одним із перших правових документів радянської влади стало Звернення РНК до населення «Про перемогу Жовтневої революції і про завдання боротьби на місцях» [4, с. 15], яке вимагало найнещаднішої боротьби зі злочинними співтовариствами.

Наступні Звернення РНК «Про боротьбу з саботажем вищих поштово-телеграфних чиновників» [5], «Про боротьбу з буржуазією і її агентами, що саботують справу продовольства армії і перешкоджають встановленню миру» від 11 листопада 1917 р., «Про боротьбу з контрреволюційним повстанням Каледіна, Корнілова, Дутова, підтримуваними Центральною Радою» від 26 листопада 1917 р., «Про придушення контрреволюційного повстання буржуазії, керованого кадетською партією» від 30 листопада 1917 р. [6, с. 155–156] фактично поставили поза законом будь-яку групову діяльність, спрямовану на повалення влади або ускладнення її нормальної діяльності. У них наголошувалося про кримінальну відповідальність за всяке сприяння контрреволюціонерам, особливо виділялася відповідальність організаторів, яких оголошували поза законом.

Схожі вказівки, крім того, містилися й у деяких інших постановках і декретах того періоду, таких, як: Декрет РНК від 28 листопада 1917 р. «Про арешт вождів громадянської війни проти революції», Постанова РНК від 5 вересня 1918 р. «Про червоний терор» [7, с. 30].

Також в Інструкції НКЮ «Про революційний трибунал, його склад, справи, що підлягають його веденню, покараннях, що накладаються ним та про порядок ведення засідань» спеціально зазначалося про відповідальність організаторів і підбурювачів у вчиненні контрреволюційних злочинів. Так, п. 1 Інструкції вказує на те, що революційному трибуналові підлягають справи про осіб, які організують повстання проти влади, робочо-селянського уряду, активно протидіють останньому або не підкоряються йому, або призивають інших осіб до протидії або непокорі йому [6, с. 156].

Аналізуючи текст даних нормативних документів можна дійти висновку, що, становлення нового кримінального законодавства здійснювалося шляхом конструювання норм, спрямованих

на заборону конкретних видів спільної діяльності злочинців, що, на нашу думку, припустимо розглядати як певний крок назад, порівняно з законодавчими нормами середини ХІХ – початку ХХ століття.

До одних із перших офіційних документів радянської влади, що визначив коло співучасників і встановив їхню відповідальність і покарання за вчинене, можна віднести Декрет РНК від 8 травня 1918 р. «Про хабарництво», у якому ввели в коло співучасників, крім виконавців і пособників, також підбурювачів. Крім того, Декрет уперше вводить поняття причетності. Так, у п. 1 прописано: «особи, які перебувають на державній або суспільній службі в Російській Соціалістичній Федеративній Радянській Республіці (посадові особи Радянського уряду, члени фабрично-заводських комітетів, будинкових комітетів, правлінь кооперативів і професійних союзів тощо, установ і організацій або службовці в таких), винні в прийнятті хабарів за виконання дії, що входить у коло їхніх обов'язків, або за сприяння у виконанні дії, що складає обов'язок посадової особи іншого відомства, караються позбавленням волі на термін не менш як 5 років, з'єднаним із примусовими роботами на той же термін». У п. 2 прописано: «такому ж покаранню підлягають особи: винні в даванні хабара і підбурювачі, пособники та всі причетні до давання хабара службовці» [8, с. 156–157].

Декрети від 30 липня 1918 р. «Про набатний дзвін» [9] та від 22 липня 1918 р. «Про спекуляцію» [10] містили вказівки, що співучасники відповідають нарівні з виконавцями (тобто несуть таке саме покарання). Крім того, різні категорії причетних до злочину осіб були прирівняні до співучасників. Обидва ці декрети розглядають причетність у загальній формі, не розрізняючи її окремих видів.

Також у Постанові РНК від 19 вересня 1918 р. «Про посилення кримінальної репресії за перевезення, крім поштового відомства, листів, грошей і малогазових посилок»; Декреті ВЦВК від 8 квітня 1920 р. «Про заходи боротьби з дезертирством»; Декреті від 20 липня 1919 р. «Про вилучення із загальної підсудності в місцевостях, оголошених на військовому положенні» [10, с. 86–88], крім того, передбачалася кримінальна відповідальність за: 1) приналежність до контрреволюційної організації і участь у змові проти радянської влади; 2) приховування зрадників; 3) бандитизм (участь у зграї, пособництво і приховування такої зграї).

В усіх зазначених законодавчих актах співучасниками визнавалися не тільки підбурювачі та пособники, але й особи, що є причетними до злочину. Термін же «співучасник» частіше застосовувався не як родове поняття, а як поняття, що характеризує одну з форм спільної участі у зло-

чинній діяльності декількох осіб, тобто співвиконавство.

Про приховування, як форму причетності, уперше згадується в Постанові Наркомфіна «Про заборону купівлі, продажу або передачі бавовняних підприємств усіх видів і про реєстрацію акцій і паїв цих підприємств», п. 8 якого приписує: «за невиконання цієї постанови, повідомлення неправдивих відомостей, приховання відомостей, недотримання термінів і за сприяння та приховування (покрывательство) за порушення цієї постанови винні віддаються революційному трибуналу» [6; 157–158].

Найбільш повно охоплював коло різних учасників злочину, причетних до нього, Декрет РНК «Про тилове ополчення» від 20 липня 1918 р., у якому зазначається: «до осіб, які ухиляються від призову, і до осіб, що сприяють такому ухиленню, застосовуються покарання, вказані у нижченаведених статтях...» (п. 7 Декрету). Такому самому покаранню підлягали винні у сприянні до схилення до невиконання ополченських обов'язків, у сприянні до втечі, до приховування особи, що ухиляється, а також у неповідомленні владі про ухилення винного (п. 9 Декрету) [6, с. 158]. Крім того, п. 9 Декрету поряд із приховувачами вперше називає і недоносіїв.

Тобто кримінальне законодавство 1917–1918 рр. встановило цілу низку форм (або видів) співучасті у вчиненні злочинів. Те, що здебільшого ці форми були встановлені щодо контрреволюційних злочинів, було безпосереднім відображенням усього характеру не тільки політичної обстановки в державі, але й взагалі кримінального законодавства цього періоду, що передбачало боротьбу з найбільш небезпечними видами злочинів, як організованими (наприклад, бандитизм), так і контрреволюційними, котрі здебільшого також припускали групове вчинення.

Помічено, що поступово законодавчі акти включають у коло співучасників виконавців, пособників, підбурювачів, організаторів. У деяких з них, що передбачали найбільш тяжкі види злочину, особливо виділяється відповідальність організаторів. У коло співучасників, також окремими декретами включалися особи, причетні до вчинення злочину, – приховувачі, недоносії. Однак усі ці законодавчі акти лише загалом описують ознаки співучасті, частіше тільки згадуючи про ту чи іншу її форму або про той чи інший вид співучасників, чи осіб, причетних до вчинення злочину, не даючи їм чіткого визначення або пояснення.

У прийнятих 12 листопада 1919 р. «Керівних началах кримінального права РРФСР» [11] був узагальнений дворічний досвід діяльності судових органів з боротьби зі злочинністю та сформульовані в основних, загальних рисах норми Загальної частини кримінального права, де питанням спі-

вучасті присвячувався розділ V (ст. 21–24). Так, у ст. 21 указувалося, що за діяння, вчинене спільно групою осіб (зграєю, бандою, юрбою), караються як виконавці, так і підбурювачі та пособники. Міри покарання визначалися не ступенем участі, а ступенем небезпеки злочинця і вчиненого ним діяння. Хоча ступінь вчиненого діяння вже свідчить і про ступінь участі особи у злочині.

Треба відзначити, що подібне визначення співучасті, як свого часу точно відзначав А. Трайнін [12, с. 48], є досить обмеженим, тому що охоплює тільки організовану форму співучасті у вигляді участі в організації визначеного виду. Тобто співучасть як така перебуває за межами даного визначення. Крім того, воно певним чином обмежує критерій караності співучасників, оскільки основна увага звертається саме на особу, яка вчинила злочин, на ступінь її небезпечності для суспільства, а, насамперед, для радянської влади. Як зазначав з цього приводу Ф.Г. Бурчак, з думкою якого важко не погодитися: «Це обмеження критерію відповідальності приводить фактично до заперечення інституту співучасті загалом, тому що ігнорування ступеня участі тієї або іншої особи у злочині і висування на перший план її суспільної небезпеки робить непотрібним існування спеціального інституту» [13, с. 22].

Хоча при цьому в ст. 12 «Керівних начал» звертається увага на необхідність при визначенні міри покарання в кожному конкретному випадку розрізняти, чи було вчинене діяння одною особою або групою, зграєю, бандою. Той самий принцип знайшов своє відображення при розробленні та прийнятті амністії, присвяченої 4-й річниці Жовтня, яка не поширювалася на злочини, вчинені бандою, а також участь у білогвардійських змовах, шпигунстві й відкритих збройних виступах, що ще раз підкреслило підвищену суспільну небезпеку діянь, вчинених у співучасті.

У ст. ст. 22–24 «Керівних начал» серед співучасників розрізняються підбурювачі, виконавці й пособники. Вважаючи виконавцями тих, «хто бере участь у виконанні злочинної дії, у чому б вона не полягала», а визначення інших видів співучасників дається у такий спосіб: «підбурювачами вважаються особи, що схиляють до вчинення злочину» (ст. 23), а «пособниками вважаються ті, хто, не приймаючи особистої участі у виконанні злочинного діяння, сприяє виконанню його словом або справою, порадами, вказівками, усуненням перешкод, прихованням злочинця або слідів злочину або потуранням, тобто неперешкоджанням вчиненню злочину» (ст. 24).

Тобто в «Керівних началах» уперше закладено основу для визначення нарівні з пособництвом фізичним пособництвом інтелектуальне, але нічого не говориться про недонесення, хоча й вказують на потурання як форму пособництва.

Тож «Керівні начала» стали важливим етапом у кодифікації Загальної частини радянського кримінального права й практики боротьби з групою злочинністю. Однак основна увага приділялася практичному вирішенню питання співучасті, а також її групових проявів, які вимагали теоретичних відповідей на протиріччя, що виникають у практичній діяльності.

Зазначимо, що за радянських часів (початку ХХ ст.) у науці кримінального права проблема інституту співучасті також вирішувалася неоднозначно і не була позбавлена протиріч, які викликали наукові дискусії.

Так, робилися спроби виявити ті склади злочинів, які могли бути вчинені у співучасті, однак через практичну відсутність наукової концепції про форми співучасті вони не отримали законодавчого закріплення, якщо не враховувати одиничні випадки, як згадку про зграю, банду та юрбу [14].

Проте багато теоретичних розробок усе ж знайшли своє відображення в нормативно-правових актах. Зокрема, у низці законодавчих актів говорилося про злочинні співтовариства, створювані декласованими елементами для вчинення вбивств, розбою, грабежів тощо. У таких випадках мова йшла і про співучасть особливого роду, тобто ту, яка характеризується наявністю згуртованих, стійких груп із своєрідними організаційними формами й методами злочинної діяльності [7, с. 33].

Однак не існувало спеціального законодавчого поняття «форма співучасті». Та й чітко визначити форми співучасті у злочині навряд було можливим.

Законодавство періоду 1917–1922 рр. не проводить точного розмежування між контрреволюційним повстанням, з одного боку, і масовим безладдям і бандитизмом – з іншого. Таке розмежування тоді навряд чи могло бути дано. Повстання з контрреволюційною метою, масові безладдя й бандитизм у період громадянської війни настільки тісно були пов'язані та переплелися між собою, що взагалі не видавалося можливим провести між ними яку-небудь межу, хоча тоді в цьому і не було ніякої потреби. Учасник масового безладдя, так само як і учасник бандитської зграї, були такими самими ворогами народу, як і учасник контрреволюційного повстання і заколоту, тому й кримінальну відповідальність повинні були нести нарівні один з одним. З цієї причини 6 лютого 1922 р. було видано Декрет ВЦВК «Про скасування ВНК і про правила здійснення обшуків, виїмок і арештів» [15, с. 29], у якому, зокрема, говорилося про завдання НКВС в області боротьби з контрреволюцією, не відокремлюючи ці завдання від завдань боротьби з бандитизмом: «Придушення відкритих контрреволюційних виступів, зокрема бандитизму...».

Якщо в 1919–1920 рр. відбувалося головне накопичення досвіду, то 1922–1923 рр. в історії радянського права можна визначити як час кодифікації права.

Передумовою для цього стало Рішення 11 конференції РКП про чергові завдання партій у зв'язку з відновленням господарства (грудень 1921 р.), у якому зазначалася необхідність установаження у всіх сферах життя строги начала революційної законності, відобразити у законі і захищати в судовому порядку нові форми відносин, створені в процесі революції і на ґрунті проведеної владою економічної політики, підняти на відповідний рівень роботу судових установ Радянської республіки [16, с. 200].

Однією з найбільш важливих і значних подій для розвитку вітчизняного кримінального права стало прийняття ВЦВК у травні 1922 р. Кримінального кодексу РРФСР, у якому знайшло відображення чітке формулювання поняття кримінального злочину – «злочином визнається всяка суспільно небезпечна дія або бездіяльність, що загрожує основам радянського ладу і правопорядку, установленому робочо-селянською владою на перехідний до комуністичного ладу період часу» [16, с. 202].

Основою для розробки Кримінального кодексу РРФСР стали «Керівні начала» 1919 р. При його підготовці також важливу роль зіграло обговорення Кримінального кодексу на з'їздах працівників юстиції.

У підготовці Кримінального кодексу РРФСР 1922 р. взяли діяльну участь працівники юстиції не тільки РРФСР, але й інших радянських республік, тоді ще не об'єднаних у Союз Радянських Соціалістичних Республік. Тому зрозуміло, що зміст норм кримінальних кодексів 1922 р. загалом збігається у всіх радянських республіках.

Перший Всеукраїнський з'їзд діячів юстиції, що відбувся 19–23 січня 1922 р., у резолюції з питання «Про завдання радянської юстиції, у зв'язку з новою економічною політикою» наголосив: «Необхідно поширити на території УРСР, з метою єдності каральної політики, загальний із РРФСР кримінальний кодекс, єдиний для всіх судів» [6, с. 295].

Кримінальний кодекс Української РСР був затверджений Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом 23 серпня 1922 р. і введений у дію з 15 вересня 1922 р.

Законодавчі органи УРСР зберегли однакову з Кримінальним кодексом РРФСР нумерацію і зміст статей у КК УРСР. Зміни Кримінального кодексу УРСР у 1922–1925 р. також здебільшого відтворювали зміни, внесені в Кримінальний кодекс РРФСР.

У Кримінальному кодексі РРФСР (також, як і в КК УРСР) у редакції 1922 р. як найбільш небез-

печна форма співучасті виділялася співучасть особливого роду, при наявності якої значно зростає суспільна небезпека вчиненого. Виходячи з цього, наявність зграї або банди, які розглядалися як різновид співучасті особливого роду – злочинного співтовариства, визнавалося обтяжуючою обставиною по всіх злочинах і враховувалося при призначенні покарання. Зазначені форми співучасті характеризувалися організованістю і стійкістю злочинної діяльності кількох осіб. Відтепер нормами ст. 16 Кримінального кодексу РРФСР було чітко надано визначення співучасників: виконавця, як того, що приймає безпосередню участь у вчиненні злочину; підбурювача, як особи, що умовила до вчинення злочину та пособника – особи, що сприяла виконанню злочину порадами, вказівками, скасуванням перешкод приховуванням злочинця та слідів злочину [17]. Також у ст. 15 зазначалося, що за злочин караються як виконавці, так і підбурювачі і пособники.

Значне місце відповідальності співучасників приділялося в Особливій частині КК і, перш за все, у гл. I «Державні злочини», де робиться наголос на організаторській діяльності й на участі у всякого роду контрреволюційних організаціях. Так, ст. 58 встановлювала караність за організацію в контрреволюційних цілях збройних повстань або вторгнення на радянську територію збройних загонів і банд, а також участь у всякій спробі захопити владу в центрі і на місцях, або насильно відторгнути від РРФСР яку-небудь частину її території, або розірвати укладені нею договори. Відповідальність за участь у всяких контрреволюційних організаціях передбачалася також у ст. ст. 60–63 КК РРФСР. Крім того, ст. 61 спеціально встановлювала відповідальність за сприяння контрреволюційній організації, а відповідно до ст. 68 – особливо каралося приховування і пособництво у контрреволюційних злочинах. Докладно регламентувалася відповідальність окремих співучасників і в розділі «Про злочини проти порядку управління», що установлював, наприклад, відповідальність за участь у масовому безладді (ст. ст. 75, 77), організацію й участь у банді (ст. 76) [17].

Багато положень КК 1922 р. знайшли своє відображення і розвиток в Основних началах кримінального законодавства СРСР і союзних республік, прийнятих постановою ЦВК СРСР від 31 грудня 1924 р. Так, у ст. 12 даного документа зазначалося: «заходи соціального захисту застосовуються щодо всіх учасників (підбурювачів, виконавців, пособників) залежно як від ступеня їхньої участі у злочині, так і від їхньої соціальної небезпеки» [6, с. 312–313].

Тобто можна констатувати, що радянський законодавець, зробив перші кроки в бік індивідуалізації призначення покарання співучасникам злочину з огляду на не тільки їхню особистість, але й

ступінь участі, характер діяльності та її суспільної небезпеки, у вчиненому злочину.

Той факт, що Основи відмовилися від врахування ступеня соціальної небезпеки особистості самого злочинця – є значним внеском в історію розвитку законодавчих постанов про співучасть.

Недоліком Основних начал 1924 р. треба вважати відсутність у них законодавчого визначення поняття співучасті у злочині, і це, безсумнівно, було суттєвою прогалиною в радянському кримінальному законодавстві, оскільки відсутність законодавчого формулювання поняття співучасті давало змогу в теорії кримінального права фактично обґрунтовувати принцип так званого об'єктивного зобов'язання, без встановлення провини кожного співучасника та причинного зв'язку між їхньою діяльністю й отриманим злочинним результатом.

Однак основні ідеї та думки про співучасть, закладені в цій значній пам'ятці кримінального права, отримали своє відображення і в подальшому розвитку кримінального законодавства. Так, КК УРСР 1927 р. цілком відтворив формулювання Основних начал 1924 р., внісши лише деякі чисто редакційні зміни.

Визначення співучасті було відсутнє і в КК РРФСР 1926 р. та КК УРСР 1927 р. [16], де передбачалися лише види співучасників: виконавці, підбурювачі і пособники. В Особливій частині КК згадувалися групові злочини як елементи кваліфікованих складів, а заздалегідь не обіцяне приховування оцінювалося як різновид пособництва. Поряд з виконавцем, підбурювачем і пособником в Основах встановлювався організатор, що виконував також роль керівника злочину.

Водночас у тодішніх роботах, виконаних на базі Загальної частини Кримінальних кодексів РРФСР 1922 і 1926 р. та КК УРСР 1927 р. редакції, окреслився певний підхід до побудови визначення сутності поняття співучасті.

Так, дехто з фахівців вважав співучастю вчинення одного чи декількох злочинів спільними зусиллями двох чи більше осіб [18, с. 450]. До того ж суб'єктивні ознаки у визначенні не вказувалися, однак співучасть припускалася і в необережному злочині.

Значною подією того часу варто назвати роботу А. Трайніна «Вчення про співучасть», що побачила світ напередодні II Світової війни [19, с. 139–146]. У ній були розглянуті питання буржуазного та європейського законодавства про співучасть, проведено аналіз розвитку інституту співучасті в дореволюційному і соціалістичному праві, розглянуто поняття співучасті, підстав кримінальної відповідальності за злочини, вчинені у співучасті тощо. Визначаючи сутності інституту співучасті, переважна увага науковцем приділялася її об'єктивним елементам, серед яких виділялася спільність.

Було також зазначено, що ґрунтовні розробки інституту співучасті належать таким фахівцям, як: М. Таганцев, О. Жиряєв, М. Сергієвський, В. Спосович.

Надалі особливої уваги заслуговують роботи Ф. Бурчака, Р. Галіакбарова, Л. Гаухмана, Г. Кригера та інших учених.

У їхніх роботах було встановлено, що проблеми співучасті мають складний, комплексний, міждисциплінарний характер, який вимагає від представників кримінального права використання глибоких знань із філософії, соціології, психології та кримінології.

Прикладом такого підходу до інституту співучасті можуть слугувати праці українського науковця Ф. Бурчака [13], у яких розкриваються не тільки правові, а й соціальні та кримінологічні проблеми співучасті. Надалі при розробці практичного застосування кримінального права вчений приділяв особливу увагу кваліфікації дій співучасників у вчиненні злочину, особливостях кваліфікації при незакінченій злочинній діяльності та при множині злочинів.

У 1960 р. було прийнято новий КК УРСР, який зі змінами та доповненнями діяв до 2001 р., у якому, нарешті, у ст. 19 було дане визначення співучасті як умисної спільної участі двох або більше осіб у вчиненні злочину [20, с. 78–79]. На основі даного визначення можна виділити об'єктивні та суб'єктивні ознаки співучасті, а саме: кількісну ознаку, спільність вчинення діяння та його умисний характер.

Однак водночас таке формулювання дало підстави науковцям у теорії кримінального права знову продовжити обговорення питання можливості співучасті в небережному злочині, хоча судова практика здебільшого йшла по шляху кваліфікації діяння як вчиненого у співучасті в навмисних злочинах. І, нарешті в КК УРСР 1960 р. робиться наголос на погодженості дій співучасників. Але при цьому не виділяються форми співучасті. Водночас у теорії кримінального права усталено визначають: 1) просту співучасть, де кожен співучасник безпосередньо виконує дії, що створюють об'єктивну сторону складу злочину – співвиконавство; 2) складну співучасть – злочин вчинюється з розподілом ролей між співучасниками; 3) злочинну групу (організацію) (банду – ст. 69 Особливої частини КК, злочинну групу у виправно-трудовах установах – ст. 69¹ КК, групу контрабандистів – ст. 70 КК, організовану групу – ч. 3 ст. 86² КК).

Зазвичай під організованою групою розумілося стійке об'єднання двох або більше осіб, які спеціально зорганізувалися для злочинної діяльності та перед вчиненням злочину здійснило ряд підготовчих дій.

За суб'єктивним зв'язком між співучасниками співучасть поділялася на співучасть без попере-

дньої змови (в елементарній формі) та співучасть з попередньою змовою [21, с. 84–85].

Виділялося також поняття «злочинне співтовариство». Наприклад, у підручнику кримінального права у 1948 р. вказувалося: «Особливим видом співучасті є злочинна організація або злочинне співтовариство, що має відносно організовану форму. Воно може ставити за своє завдання вчинення одного або декількох злочинів. Злочинне співтовариство ототожнювалося не тільки з організованою групою, менш небезпечною формою співучасті, але й фактично з будь-якою співучастю за попередньою змовою, тому що при наявності останньої завжди є як відносна організованість співучасників, так і спрямованість на вчинення не тільки одного конкретного злочину, але й декількох злочинів, а також на злочинну діяльність взагалі.

Фактично всі положення про співучасть містилися в одній статті (ст. 19) Загальної частини КК. Указана норма передбачає, що поряд із виконавцем, співучасниками є організатор, підмовник і пособник. Виконавець – особа, яка безпосередньо вчинила злочин. Вчинене виконавцем у співучасті визнавалося заподіяним усіма співучасниками сумісно, спільно. Діями виконавця позначалися стадії вчинення злочину й ступінь завершення злочину всіма співучасниками, а також межі й обсяг відповідальності кожного із співучасників. Організатор це особа, яка організувала вчинення злочину або керувала його вчиненням. Тоді неможливо було визначати організатора злочину як особу, яка утворила організовану групу або злочинну організацію, тому що не існувало законодавчо визначених понять таких організованих форм співучасті. Підмовником визнавалася особа, яка схилила до вчинення злочину, незалежно від способу підмови. Тобто під підмовою розумівся не заклик до вчинення злочину взагалі і не пропозиція вчинити злочин взагалі, а схилення будь-яким способом конкретної особи до вчинення конкретного злочину. Пособник – це особа, яка сприяла вчиненню злочину порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод, а також особа, яка заздалегідь обіцяла сховати злочинця, знаряддя й засоби вчинення злочину, сліди злочину або предмети, добуті злочинним шляхом. Отже, виділяється як фізичне, так і інтелектуальне пособництво. Окремими статтями КК (ст. ст. 20 та 21 відповідно) визначалися переховування та недонесення, які тягли кримінальну відповідальність лише у спеціально передбачених законодавцем випадках.

Отже, у 60-80-х рр. ХХ століття науковці особливо наголошували на важливості й необхідності вирішення проблем інституту співучасті у злочині і, як нам убачається, певною мірою їм це вдалося.

Низка монографічних досліджень відобразила теорію та практику того часу, особлива увага в них була зосереджена на визначенні форм співучасті та особливостях відповідальності співучасників. Було вказано на початок зародження нових форм співучасті: корпорації рекету, транснаціональні злочинні угруповання тощо. Водночас підкреслювалося значне зростання групової та організованої злочинності, а також групової злочинності неповолітніх. Серед тодішніх розробок варто відзначити роботи Ф. Бурчака, Г. Кригера, В. Прохорова, А. Фролова, П. Тельнова та інших дослідників. У їхніх роботах зазначалося, що співучасть – це не тільки участь декількох осіб у вчиненні злочину, а й наявність спільних зусиль для досягнення результату як корінна умова співучасті. Під час визначення сутності інституту співучасті, переважна увага приділялася її об'єктивним елементам, серед яких особливо виділялася спільність. Також аналіз зазначених робіт дозволяє стверджувати про домінування думки, що поряд з об'єктивними ознаками співучасті головною є і суб'єктивна ознака, а саме умисна участь декількох осіб.

Особлива полеміка тоді велася з приводу загальної характеристики співучасті, можливості співучасті в необережних злочинах, хоча більшість радянських фахівців все ж таки визнавала припустимим співучасть тільки у навмисних злочинах. Спільність діянь співучасників водночас не заперечувалася, але й не виділялася як загальна та одна з найважливіших ознак співучасті, на відміну від робіт дорадянських часів.

З більш ранніх визначень найбільш розгорнутою характеристикою суб'єктивної сторони співучасті вирізнялися визначення А. Піонтковського. Він рекомендував уважати співучастью «навмисну участь двох чи декількох осіб у вчиненні навмисного злочину» [22], що знайшло своє відображення у сучасному нормативному визначенні співучасті.

Розглядаючи поняття співучасті та межі кримінальної відповідальності співучасників, А. Зелінський дотримується думки, що особа злочинця відіграє ключове значення при встановленні кримінальної відповідальності, особливо за злочини, вчинені у співучасті. Безумовно, ступінь суспільної небезпеки співучасників підвищується, навіть більше, небезпечним є те, коли один або декілька співучасників є рецидивістами, але треба обов'язково враховувати й інші обставини, які стосуються особи [23].

Характерно, що й сьогодні ці питання залишаються актуальними. Дійсно, кожен із співучасників діє спільно. Така змова дозволяє співучасникам не тільки усвідомлювати небезпечність спільних дій та бажати певного результату, а й припускати, що дії у складі групи, а особливо організованої групи чи злочинної організації, значно підвищують їхню суспільну небезпеку.

Сьогодні проблеми інституту співучасті не втрачають своєї актуальності, оскільки правотворчість у кримінальному праві зумовлена суспільними потребами, зокрема, у застосуванні такого крайнього заходу, як установлення кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні посягання.

Література

1. Декреты советской власти : в 2 т. М.: Гос. изд-во полит. лит., 1957. Т. I. 25 октября 1917 г. – 16 марта 1918 г. 626 с. URL: <http://militera.lib.ru/docs/da/decrets/index.html>.
2. Тельнов П. Ответственность за соучастие в преступлениях со специальным исполнителем/ Социалистическая законность. 1981. № 9. С. 27–29.
3. Мишунин П. Очерки по истории советского уголовного права (1917–1918 гг.). М.: Госюриздат, 1954. 231 с.
4. Лясс Н. К вопросу об основаниях уголовной ответственности. Вестник ЛГУ. Серия экономики, философии, права. 1960. Вып. 3. № 17. С. 132–135.
5. Народный комиссариат почт и телеграфов РСФСР Обращение от 9 ноября 1917 года «О борьбе съ саботажемъ высшихъ почтово-телеграфныхъ чиновниковъ». URL: <http://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9E%D0%B1%D1%80%D0%B0%D1%89%>
6. Герцензон А. История советского уголовного права / А.А. Герцензон, Ш.С. Грингауз, Н.Д. Дурманов, М.М. Исаев, Б.С. Утевский. М.: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1947. 466 с.
7. Клименко Н. Уголовно-правовые и криминалогические признаки форм соучастия : дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право». Саратов, 2002. 196 с.
8. Мазур В. История России. 1917–1940 : хрестоматия / под ред. М.Е. Главацкого. Екатеринбург: Уральский ун-т, 1993. 368 с.
9. Декрет о набатном звоне. Подлинник, 1 л. Архив, ф. 2, оп. 1, ед. хр. 6771. Известия. № 164, 3 августа: «Собрание Узаконений» № 57. URL: <http://www.opentextnn.ru/censorship/russia/sov/law/snk/1917/?id=583>.
10. Декреты советской власти : в 2 т. М.: Гос. изд-во полит. лит., 1957. Т. I. 25 октября 1917 г. – 16 марта 1918 г. – 626 с. URL: <http://militera.lib.ru/docs/da/decrets/index.html>.
11. Бугаев В. Проблемы соучастия в современном уголовном праве: учеб. пособие. URL: <http://legalbooks.com.ua/ugolovnoe-pravo/bugaev-v-a-problemy-souchastiya-v-sovremennom-ugolovnom-prave.html>.
12. Трайнин А. Учение о соучастии/ М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. 158 с.
13. Бурчак Ф. Учение о соучастии по советскому уголовному праву. К.: Наукова думка, 1969. 220 с.
14. Кузнецова Н. Вопросы истории советского уголовного законодательства (Общая часть). Вестник Московского университета. Серия 11: Право. 1991. № 3. С. 31–39.
15. Белковец Л. История государства и права России: курс лекций / Л.П. Белковец, В.В. Белковец. Новосибирск: Новосибирское книжное изд-во, 2000. 216 с.
16. Кутьина Г., Мулукаев Р., Новицкая Т. и др. История отечественного государства и права: в 2 ч. / под ред. О.И. Чистякова. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Юрист, 2005. Ч. 2. 544 с.

17. Уголовный кодекс РФ : Постановление от 1 июня 1922 г. URL: http://ru.wikisource.org/wiki/%D0%A3%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D0%B9%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%A0%D0%A1%D0%A4%D0%A1%D0%A0_1922_%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0/Temp.

18. Быков В. Совершение преступления группой лиц по предварительному сговору. Законность. 1999. № 3. С. 7–9.

19. Бюллетень Верховного Суда РСФСР. 1972. № 9. URL: http://www.pravo.vuzlib.org/book_z579_page_9.html.

20. Коржанський М. Популярний коментар Кримінального кодексу України. К.: Наукова думка, 1997. 696 с.

21. Бажанов М. Уголовное право Украины. Общая часть / сост. В.И. Тютюгин. Днепропетровск: Пороги, 1992. 168 с.

22. Пионтковский А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1961. 666 с.

23. Зелинский А. Взаимосвязь преступлений при рецидиве : учеб. пособие / отв. ред. А.Ф. Зелинский, Г.А. Аванесов. Волгоград: Изд-во НИиРИО ВСШ МВД СССР, 1974. 95 с.

Анотація

Абакумова Ю. В., Грозовський І. М. Розвиток кримінального законодавства про відповідальність за вчинення злочину у співучасті в радянській Україні. – Стаття.

Статтю присвячено дослідженню інституту співучасті в історичному аспекті (радянський період). Проаналізовано розвиток співучасті як самостійного інституту кримінального законодавства України.

Ключові слова: співучасть, злочинна група, банда, співвиконавство, співучасники, організатор, пособник, виконавець, підбурювач.

Аннотация

Абакумова Ю. В., Грозовский И. М. Развитие уголовного законодательства об ответственности за совершение преступления в соучастии в советской Украине. – Статья.

Статья посвящена исследованию института соучастия в историческом аспекте (советский период). Проанализировано развитие соучастия как самостоятельного института уголовного законодательства Украины.

Ключевые слова: соучастие, преступная группа, банда, соисполнительство, соучастники, организатор, пособник, исполнитель, подстрекатель.

Summary

Abakumova Yu. V., Hrozovskyi I. M. Development of the criminal legislation on the responsibility for the crime in the success in soviet Ukraine. – Article.

The article is devoted to the study of the institution of complicity in the historical aspect (the Soviet period). The development of complicity as an independent institute of criminal legislation of Ukraine is analyzed.

Key words: complicity, criminal group, gang, co-participation, accomplices, organizer, accomplice, performer, instigator.